

KIR SOSYOLOJİSİ VE KIRSAL KALKINMA

Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL

Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
nuridemirel73@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı kent dışı kırsal alanların gelişmişliğini; ekonomik, demografik, işgücü, çevre, cinsiyet ve sosyal yaşam, siyasal katılım vb. fenomenlerden hareketle çözümlemektir. Kırsal kalkınma olgusu günümüz itibarıyla yerel gündemleri aşarak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu noktada her ülke kendi kırsalını kalkındırma noktasında farklı uygulamalar yapmaktadır. Zira bu noktada kırsalın bulunduğu kültürel ve coğrafi konum önemli bir nitelik olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda kırsal kalkınma olgusu özellikle gelişmişlik düzeyi ile ülke ekonomilerinde önemli bir yer tuttuğu gerçeği artık göz ardı edilmemektedir. Kırsal alanın her anlamda kalkınmışlığı ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmışlığının da önemli göstergelerinden biridir. Bu noktada özellikle sürdürülebilir kalkınma olgusuna dikkat çekilmesi önemlidir. Zira iktisadi anlamda sürdürülebilirlik yalnızca bugünü değil yarının da gelişmiş kalkınmışlığı, sosyo-ekonomik düzeyi için oldukça önemli bir olgudur. Bu çalışma sosyolojik platformun gerektirdiği kır ve cinsiyet, kır ve siyaset, kır ve eğitim ve kır ve sivil toplum gibi olgularda da kırsal alanların kalkınma ve gelişmişlik düzeyini sosyolojik platformda sorgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal kalkınma, Sürdürülebilirlik, Demografya, İşgücü, Çevre, Siyaset.

RURAL SOCIOLOGY AND RURAL DEVELOPMENT

Abstract

The aim of this study is to analyze the countries' development in terms of the phenomena of economy, demography, labour force, environment, gender and social life etc. Nowadays, rural development fact has acquired an international dimension by going beyond local agendas. In this point, every country has performed different practices for their rural development. For the cultural and geographic position have played an important role at this point. Rural development fact has not been able to be ignored having an important place in the economy of countries. The development of rural areas in every sense is one of the important socio-economic indicators of countries. Therefore, it is especially important to remark sustainable development fact. Yet sustainable development is, not only for today but also for the future's high development, quite a significant fact. This study has investigated the development level of rural areas in the sociological platforms of rural-gender, rural-politics, rural-education and rural-civil society.

Keywords: Rural Development, Sustainability, Demography, Labour Force, Environment, Politics.

1. Giriş

Kır ya da dilimize yerleştiği biçimiyle köy sosyolojisi dediğimizde hemen hemen herkesin aklında ortak bir imaj belirir. Bu, çoğunlukla tarımla uğraşan bir topluluğun resmidir.

Bu resim yani tarımla uğraşan topluluk resmi kısmen doğrudur. Fakat tarımla uğraşma olgusunun yanı sıra söz konusu topluluğun sosyal yaşamı ve sosyal yapısı da resmi tamamlar. Sosyoloji genel bir yaklaşımın yanı sıra alt disiplinler anlamında da kır sosyolojisine yaklaşır. Bu anlamda üretim, dağıtım ve değişim olguları yani ekonomik yapıda devreye girer. Örneğin balıkçılık, petrol, gaz, madenler yani yer altı kaynakları da ekonomik anlamda kır sosyolojisinin çalışma sahasına girmektedir (Bakker & Winson, 2013: 500).

Sosyoloji Biliminin alt disiplinlerinden olan ekonomi sosyolojisi ya da iktisat sosyolojisi, sosyolojinin önemli çalışma alanlarından biridir. Burada özellikle ekonomik veriler ve kaynaklar ön plana çıkar. Ancak kır yaşamı ve kırsal yaşama ait sosyal organizasyonlarda iktisat sosyolojisinin çalışma alanı içindedir. Zira üretim, dağıtım ve değişim olguları her ne kadar iktisat sosyolojisini ilgilendirse de söz konusu olgular bir topluluktan, toplumdaki yani kültürden bağımsız değildir. Sosyal yapının ekonomik alandaki ilişkiler üzerindeki etkisi yadsınamaz bir sosyal gerçekliktir.

İktisat sosyolojisinin önemli ilgi alanlarından biri olan kalkınma kavramını kır ekonomisinin anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda öncelikle kalkınma kavramının ele alınması önemlidir; “Kalkınma iktisadının bir disiplin olarak ortaya çıkışı, 1929’da ortaya çıkan büyük ekonomik bunalım ile düşünölmeye başlanmıştır. Ayrıca 1939-1945 yılları arasındaki uluslararası ekonomik sistemin çöküşü ve bunun sonucunda ortaya çıkan büyük toplumsal şoklar ve sarsıntılar da kalkınma ekonomisinin yönünü belirlemiştir. Kalkınma ekonomisi İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan büyük bunalımların çözümlenmesi amacıyla ekonomik bağlamda ortaya çıkmış ve günümüze kadar da bu yönüyle değerlendirilmiştir (Yavilioğlu, 2002: 63).

İktisadi kalkınma kavramı veya kalkınmışlık söylemi modern dünyada zaman içerisinde gelişmişlik kavramı ile beraber kullanılmaya başlanmıştır. “Kalkınma ve gelişme, 1970 yılından önce büyük ölçüde, ulusal gelirdeki artışla eşit görölmekteydi. Kalkınmadaki temel amaç, üretim ve istihdam yapısını, tarım yerine sanayi ve hizmet sektörleri için artırmak olmuştur. Bu amaca uygun olarak ülke refahındaki değişimlerin temel göstergesi olarak kişi başına düşen “millî gelir” ölçütü kullanılmıştır. 1970 yılından sonra gelişmeyi, insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca ekonomik büyüme kavramı yanında; yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve

bölgesel eşitsizlik de gelişme tanımlarının içinde değerlendirilmeye başlanmıştır” (TCKB, 2014: 146).

2. Kırsal Kalkınmanın Gelişmişlik Üzerindeki Etkisi

Kırsal kalkınma ya da gelişme olgusu modern zamanlarda daha özel niteliklemlerle de tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda özellikle genel bir ekonomik terim olan sürdürülebilir kalkınma ya da gelişme özel anlamda kırsal alan içinde kullanılan bir kavramdır. Kırsal kalkınma denildiğinde, özellikle literatür açısından küresel ölçekte geliştirilmiş pek çok kalkınma modeli karşımıza çıkmaktadır. Kırsal kalkınma, zaman, mekân ve kültürel olandan etkilenme gibi olgularla farklı formlarda karşımıza çıkar. Burada belirtmek istenen, zaman boyutunda 1920 ve 1930’ların kalkınma programları ile 2000’li yılların kalkınma hamleleri için gerekli niteliklerin ve önceliklerin farklı olmasıdır. Mekân boyutunda Afrika kırsalı ile Asya kırsalının veya Amerika kırsalının kalkınma için gerekli önceliklerinin ve ihtiyaçlarının farklı olması olgusudur. Kültürel anlamda küresel ölçekteki farklılıklar ise; ormanlık bir alanda yaşam sürenlerle, deniz kıyısında yaşam sürenler veya tarım ve hayvancılık yaparak yaşam süren kırsal toplulukların ihtiyaçlarının ve sosyal yaşamlarının farklı olmasıdır (Arslan, 2005: 276-279).

Kırsal kalkınma ya da sürdürülebilir kırsal kalkınma öncelikle toplumların yaşadıkları doğal ve sosyal çevre şartları çerçevesinde ele alınır ve tartışılır. “Sürdürülebilir kalkınmada tartışmanın özünü çoğunlukla topluluğun yaşadığı çevresel şartlar oluşturur. Oysa kırsal kalkınmada tartışılması gereken, kır topluluğunun yaşam stilini değiştirmeden nasıl gelir elde edeceği olmalıdır. Kır topluluğunun perspektifinden kalkınma olgusuna bakıldığında, temel sorun; yaşam stili ve gelir olgusudur. Kır topluluğu yaşam stilini değiştirmeden nasıl gelir elde edebilir? İşte kırsal kalkınmada ana tartışma sorunsalı budur” (Freshwater, 2014: 7).Ekonomi bilimi açısından, iktisat sosyolojisi yaklaşımından farklı olarak, kalkınma kavramı doğrudan gelir kavramı üzerinden tartışmaya açılır. Ekonomistler için öncelikli olan gelirin nasıl arttırılacağıdır. Oysa iktisat sosyolojisi için öncelik gelirin nasıl arttırılacağından ziyade kır topluluğunun sosyal yaşamı deformasyona uğratılmadan gelirin nasıl arttırılacağıdır. İktisat sosyolojisi açısından da kır topluluğunun gelirinin arttırılması önemlidir. Ancak burada kır topluluğunun sosyal yapısının korunması iktisat sosyolojisi için daha da öncelikli bir durum olarak karşımıza çıkar.

Dünyanın yaklaşık dörtte üçü ekonomik açıdan zor şartlar altında ve kentlerde yaşamaktadır. Dünya genelinde şehirlerde yaşayan yoksul insanların çoğu kırsal alanlarını terk ederek şehirlere yerleşmiş kırsal alanda çiftçi ya da işçi olan insanlardır. Bu açıdan kırsal alanlarda kalkınma sağlanırsa şehirlerdeki yoksul insanların kırsal alanlara geri dönmeleri beklenebilir. Bu sayede şehirlerdeki yoksul insan sayısı azaltılmış olur. Kırsal alanda kalkınma, aynı zamanda şehirlerdeki depresif işsizlik oranına maruz kalan insanlar için kırsalda güvenli bir alan sağlamış olur (Jica, 2014: 17).

Dünya üzerinde kırsalın gelirinin ekonomi bilimi açısından artırılması özellikle kırsal alandan kentlere, sanayileşmekte olan kentlere göçü teşvik ederek, kır insanların şehirlerde gelir durumunun artacağı argümanına dayanır. Dünya üzerinde özellikle sanayi kuruluşlarının işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için kırdan kente göç devletler tarafından da teşvik edilmiştir. Bu açıdan ekonomi bilimi için kır insanları kentlerde maliyeti düşük işgücünü de oluşturmuşlardır. Ancak işgücü piyasasındaki ekonomik anlamdaki dalgalanmalar yani üretimin artması ve azalması durumlarında, ekonomik faydacılık açısından, kırdan kente yığılan milyonlarca insanın yoksul ve şehirlerde depresif bir şekilde yaşamalarına da neden olmuşlardır. Kalkınmanın özellikle de yerinde sürdürülebilir kalkınmanın önemi iki binli yıllarda daha da iyi anlaşılmıştır. Kırsal kalkınma ya da kırsal toplulukların gelirini arttırmada önemli olan kır insanların sosyal yaşamlarını değiştirmeden yaşadıkları coğrafyalarda onları kalkındırmaktır. Zira küresel ölçekte kapitalist ekonomik sistemin handikapları, üretimi ve iş gücü piyasalarını doğrudan etkilemiş, kentlerde küresel ölçekte milyonlarca insanın işsiz kalmasına ve yoksullaşmasına neden olmuştur (Jongsan, 2013).

Kırsal alanda kalkınma, ekonomi bilimi dışında, iktisat sosyolojisi açısından yerinde sürdürülebilir biçimde olmalıdır. Yıllarca kırsal alandaki topluluklar siyasi politikalar tarafından yönlendirilerek kentlere göç ettirilmişlerdir. Burada özellikle modernin bir diğer argümanı geçerli sayılmıştır. Bu argüman; modern toplumlar kentli nüfus oranı yüksek olan toplumlardır (Keleş, 1974). Öte taraftan, sanayileşmiş Avrupa ve Amerika'da kentler aldıkları göçü bir şekilde 1950-60'lı yıllardan günümüze kadar istihdam etmeyi başarmışlardır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren ekonomik göstergelerdeki durgunluk dünya üzerinde kentlerde işsiz milyonlarca insanın ortaya çıkmasına neden olmuş ve kırsal alanların önemi bir kere daha ortaya çıkmıştır.

Özellikle kır topluluklarının sosyal yaşamları ve sosyal organizasyonlarının, kendi haline bırakılmışlığı bir sorun olarak karşımıza çıkar. Zira kır topluluklarının da genel ekonomik zihniyetten etkilenmeleri ile yani salt gelir güdüsü ile eyleme geçmelerinin sonuçları çevre için tehlikeli sonuçlar doğurmuştur. Genel ekonomik görüş, gelirin arttırılmasında, kırsal alanda ve deniz kıyısında yaşayan topluluklar için daha fazla deniz ürünü yakalanmasına ve satılmasına bağlıdır. Aynı şekilde kırsal alanda, ormana sahip bir coğrafyada yaşayanlar için daha fazla orman ürünü elde edilmesi ile gelir durumu ilişkilendirilir. Ayrıca kırsal alanda tarımla ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar için her türlü hormonlu ilaç ve hormonlu yem daha fazla gelir kazanmak için mubah sayılmıştır. Bu ekonomik zihniyetin tabiat ve insan üzerinde oldukça yıkıcı etkileri olmuştur. Deniz kırsalında yaşayan topluluklar için bilinçsiz avlanma sonucunda denizde yaşayan türlerin neredeyse soyunun tükenmesi ve gelir kaynaklarının kuruması süreci ile karşı karşıya kalınmıştır. Orman kırsalında yaşayan toplulukların bilinçsiz kesim süreci ile beraber orman ağaç varlığını ve doğal yabani hayatı tehdit altına almışlardır. Yine kırsalda tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplulukların kullandıkları yanlış ve bilinçsiz tarım ilaçları ve hayvansal yemler sonucunda, hem toprağın kalitesi ve verimi düşmüş hem de insan sağlığı üzerinde yıkıcı etkisi olan sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Geline son noktada, salt ekonomik kaygılarla ve vahşi kapitalist zihniyetle kırsalda eyleme geçen topluluklar kendilerine, topluma, çevreye ve tabiata çok büyük oranda zarar vermişlerdir (Masca, 2009: 197). Burada cevaplanması gereken soru, salt ekonomik açıdan gelir elde etmekten ziyade sürdürülebilir kalkınmanın nasıl yapılacağı olmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmada esas kır sosyolojisini alt başlığı olan kır ekonomisi ya da iktisat sosyolojisi açısından salt ekonomik veriler anlamında üretim dağıtım ve değişim olgularından ziyade kır topluluğunun hem yaşam stilleri hem de kaynaklarla nasıl olup da uyumlu biçimde etkileşime geçeceği olmalıdır (Aksu, 2011: 10).

Kalkınma sürecinde sürdürülebilirlik kavramı günümüzde oldukça önem kazanmıştır. “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir kalkınma modeli olan, sürdürülebilir kalkınma, 20.yüzyıl sonlarına doğru dünya gündemine girmiş ve 1990’lı yıllarda imzalanan uluslar arası antlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline gelmiştir” (Tckb, 2014). Buradan hareketle anlaşılması gereken nokta; sürdürülebilir kalkınmanın önemine küresel ölçekte salt ekonomik

kalkınma modelinin doğurduğu olumsuz sonuçlar ortaya çıkınca farkına varılmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmaya duyulan ihtiyaç bir farkındalıktan ziyade bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Zira salt ekonomik kalkınmışlığın temel kriteri olan gelirin artırılması süreci ile eyleme geçen topluluklar özellikle çevresel olgu noktasında geridöndürülemez bazı felaket süreçlerine neden olmuşlardır.

Kalkınmışlığın yani gelişmişliğin kırsal için belirli kriterleri vardır. Bu noktada net ölçülebilir veriler küresel ölçekte belirli tasnifler sayesinde mümkün olabilmektedir;

Ekonomik anlamda; özellikle sahip olunan kamyonet, kamyon, traktör, tarım makineleri, hayvancılıkla ilgili makinelerin yanında sahip olunan ev, evin yapı malzemelerinin standartları, kullanım alanlarının uygunluğu, temel ihtiyaçlar noktasında elektrik ve suyun evde bulunup bulunmaması, ayrıca ısınma sorununun olup olmadığı, evde hayatı kolaylaştırıcı kılan beyaz eşya olarak belirtilen makineler, evdeki konforu arttıracak oturma gruplarına kadar tanımlanabilecek bir ölçülendirme listesi yapılabilir. Bunların yanı sıra sahip olunan hayvancılık anlamında büyük ve küçükbaş hayvan sayısı veya denizcilikle uğraşıyorsa avlanma için gerekli araç ve gereçlerin sayısı ve nitelikleri de verilebilir. Ayrıca sahip olunan arazi miktarı ve niteliği, yani sulu arazi olup olmadığı, tarımsal faaliyetlerin mevsim dışında da sera biçiminde yapılıp yapılmadığı, yine tarım ve hayvancılık faaliyetleri sonucunda elde edilen verim yani maliyet ve kar olguları ekonomik anlamda kalkınmışlık noktasında önemli niteliksel göstergelerdir. Bu belirtilen nitelikleri yanı sıra kırsal alanda ekonomik gelir elde etmek için yapılan faaliyetlerin sonucunda finans anlamında tasarruf yapılıp yapılamadığı veya başka bir deyişle ekonomik faaliyetlerin sonucunda elde edilen gelirle sadece günlük ihtiyaçların mı karşılandığı gibi niteliklerde ekonomik kalkınmışlığın göstergelerindedir. Bu noktada özellikle gelişmişliğin göstergesi mikro düzeyde birey makro düzeyde aile olguları noktasında, sahip olunan yaşam standartlarının yüksekliğidir (Özyakışır, 2011).

Demografik anlamda kalkınmışlık yada gelişmişlik olgusu ise; öncelikle aile kavramı ile karşımıza çıkar. Ailenin oluşma sürecinde aileyi oluşturacak aktörlerin eşit biçimde söz sahibi olup olmadıkları yani kız ve erkek aktörlerin gönüllü biçimde aileyi oluşturmaya karar verip vermedikleri gelişmişlik anlamında önemli bir niteliksel göstergedir. Bu anlamda ailenin gönüllülük esasına göre kurulması temel esastır. Bunun yanı sıra ailenin oluşturulmasında

etkin olan aktörlerin yaş olgusu karşımıza ikinci bir nitelik olarak çıkar. Zira fiziksel ve ruhen, aileyi oluşturacak bireylerin belirli bir olgunlukta olmaları aranan bir niteliktir (Pretson & Donaldson, 1986: 60-62). Örneğin; Almanya da 16 yaş sınırı yasal açıdan olgunluk göstergesi kabul edilirken, Türkiye’de yasal olgunluk sınırı 18 yaş olarak belirlenmiştir. Burada üzerinde durulan hassas nokta çocuk yaşta evliliklerin ve yaşlı biri ile çocuk yaşta birinin evlenmesinin ideal sayılmamasından kaynaklanır. Gelişmemiş toplumlarda aile kurulurken, çoğunlukla ailenin kurucu unsurlarının yani kız ve erkek aktörlerin söz sahibi olmaması veya özellikle kız bireylere söz hakkı tanınmaması gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum kız çocuklarına ailenin kurulması aşamasında söz hakkı tanınmaması geri kalmışlık veya gelişmemişlik göstergesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca özellikle ailede çok eşlilik yani polijini (çok karılık) bir az gelişmişlik göstergesi olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca ailenin yaşam standartları da ekonomik kalkınmışlık göstergelerinde saydığımız nitelikler ile değerlendirilebilir (Parlaktuna, 2010: 1225-1227). Özellikle ailenin geniş veya çekirdek aile olarak yaşayıp yaşamadığı, aile ile ilgili kararların nasıl alındığı, ailenin sahip olduğu çocuk sayısı gelişmişlikle ilişkilendirilip değerlendirilebilir. Bu noktada gelişmişlik ya da kalkınmışlık göstergesi olarak; çekirdek aile şeklinde olmak, aile ile ilgili kararların alınmasında eşlerin ortak katılımı ve az çocuk sayısı gelişmişlik göstergesi olarak kırsalda tanımlanabilmektedir. Demografik özellikler içerisinde, aileyi temel dinamik yaparak, ailenin oluşumu ve nasıllığı, aile ve yaş olgularını, aile ve yaşam standartlarını ayrıca aileye ilişkin belirli nitelikleri belirtmeye çalışılmaktadır. Gelişmişlik veya kalkınmışlık aile ve suç olguları çerçevesinde değerlendirilirse, gelişmişlik göstergesi olarak aile ve suç ilişkisi arasında ters orantı vardır. Ailenin yaşam standartları ne kadar yüksekse suç oranı o derece düşük çıkmaktadır. Ailenin geliri ile suç oranı arasındaki bu olgu; gelir düştükçe suç oranı artmakta, gelir yükseldikçe de suç oranı azalmaktadır (Şirin, 2014).

İşgücü anlamında; kalkınmışlık tanımlanmaya çalışıldığında özellikle kırsalda uğraşılan iş olgusu çerçevesinde uzmanlaşmış olmak önemli bir gelişmişlik göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bu noktada uğraşı alanı tarım ise, tarımsal faaliyetler noktasında, hayvancılık ise hayvansal üretim noktasında, balıkçılık ise denizcilik faaliyetleri noktasında, iş uğraşısı ormancılık veya madencilik ise söz konusu çalışma alanlarında profesyonel ve uzmanlaşmış olmak gibi nitelikler gelişmişlik göstergesi olarak ortaya konulabilir. Bu anlamda kırsalda uğraşı alanları ile ilişkili olarak eğitim ve öğretim almak veya yüksek öğrenimi tamamlamış

olmak yani diplomalı veya hiç değilse sertifikalı olmak işgücü anlamında önemli bir kalkınmışlık göstergesidir. Kırsalda üretim, dağıtım ve değişim noktalarında eğitilmiş bireylerin kalifiye olarak görev yapmaları ya da üretim sürecine katılmaları direk olarak çalışılan sahanın tarım, hayvancılık, denizcilik vb. gibi sahalarda az maliyetle yüksek ve sürdürülebilir bir kalkınmışlık yani verim sürecinin karşımıza çıkmasında etkili olur. Uzmanlaşmış personelin katıldığı üretim süreci şüphesiz verimli bir süreçtir. Burada özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramından söz edilebilir. Zira amaç üretirken yok etmemek, geliştirilebilir ve geri kazanılabilir çalışma sahaları oluşturmaktır (Li&Liu, 2009: 18).

İşgücü anlamında kalkınmışlık göstergelerinden biride, üretim sürecine katılan bireylerin örgütlü olması veya sendikal faaliyetler içinde bulunmasıdır. Zira işgücüne katılanların sendikalı ve örgütlü olmaları bir gelişmişlik veya kalkınmışlık göstergesi olarak tanımlanabilmektedir. İşgücü anlamında profesyonel yani uzmanlaşmış olmak aynı zamanda üretim sürecinde dayanışmayı, kooperatifleşme sürecini de ortaya çıkarır. Üretim alanları ile ilgili olarak kooperatifsel faaliyette bulunmak bir gelişmişlik göstergesidir (Güven, 1992).

Çevre anlamında; kalkınmışlık sorgulandığında, özellikle üretim ve sürdürülebilirlik kavramları ortaya çıkar. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken çevrenin sosyal bir anlamı da olduğudur. Zira tabiat bir çevresel faktör olduğu gibi sosyal çevrede bir çevresel faktördür. Diğer bir ifadeyle, çevre; insanın insanla ve insanın tabiatla olan ilişkisi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda çevre kavramı ile ilişkili olarak şu başlıklar belirtilebilir: “Çevre faktörleri; Biyotik faktörler, Abiyotik faktörler, Çevre kaynakları, Çevre sorunları, Hava kirliliği, Su kirliliği, Toprak kirliliği, Fauna ve flora, Biyolojik çeşitlilik vb” (Uslu, 2014: 2). Bu olgular arasında uyumlu bir ilişkinin varlığı çevre için gelişmişlik göstergesidir. “Abiyotik Faktörler cansız çevrenin tüm fiziksel ve kimyasal faktörlerini kapsar. Abiyotik faktörler de, canlı varlıklarla karşılıklı etkileşim içindedirler. Bu noktada abiyotik faktörler, iklim özellikleri, topoğrafik yapı ve toprakla ilgili nitelikleri ihtiva eder. Biyotik Faktörler canlı çevreyi oluşturan bitki, hayvan, mikroorganizma ve insanlar biyotik faktör olarak tanımlanır”. Abiyotik ve biyotik faktörlerin birbirleriyle olan organik ilişkileri belirli coğrafyaların kalkınmışlığı ile doğrudan ilişkilidir. Bu faktörler aynı zamanda bir coğrafyanın kalkınmışlığında da önemli olan faktörler olarak karşımıza çıkarlar. Öte taraftan, çevrede ya da tabiatta mevcut üretim kaynakları önemli bir olgu olarak karşımıza çıkar (Uslu, 2014: 7). Bu noktada kaynakların kullanımı özellikle yok etmeden kullanımı önemli bir süreçtir.

Sürdürülebilirlik açısından hava kirliliğinin önlenmesi, su kirliliğinin ve toprak kirliliğinin önlenmesi veya hava, su ve toprak kirliliğine neden olmadan üretim yapmak, sürdürülebilir kalkınma açısından çok önemli bir olgudur. Ayrıca flora ve faunanın korunması için alınmış tedbirler doğal hayatın kırsal alanda üretim süreci sonunda geri döndürülemez biçimde yok olmasının önlenmesi noktasındaki çabalar sürdürülebilir kalkınma için oldukça önemlidir.

Geldiğimiz son noktada sürdürülebilir kalkınma açısından; üretim sürecinde kullanılan, toprak, deniz, orman, maden, hayvansal üretim gibi kaynakların dengeli ve planlı bir strateji çerçevesinde işlenmesi önemli bir durumdur. Özellikle 19. yüzyılda, plansız ve programsız yapılan üretim faaliyetleri çevre ve tabiat üzerinde geri getirilemez zararlar vermiştir. Bu yüzden kalkınma kavramının yerini sürdürülebilir kalkınma kavramı almıştır. Bu noktada kaynakların insan ve tabiata zarar vermeden ve gelecek kuşakları da düşünerek yani onların ihtiyacını karşılayabilecek biçimde kullanılması olgusu ön plana çıkmıştır (Tıraş, 2012: 58-60).

Ayrıca çevre anlamında peyzaj faaliyetlerinin yürütülmesi de bir kalkınmışlık göstergesidir. “Peyzajın genel anlamına bakılacak olursa; manzara veya görünüm anlamına gelmektedir. Peyzaj kavramı çeşitli meslek gruplarının ilgi alanına girer. Bu meslek grupları tarım, orman, mimarlıklar, kent ve bölge planlamacılığı, coğrafya, güzel sanatlar gibi meslek dallarıdır. Peyzaj, bir noktadan bakıldığında görüş çerçevesi içine girebilen doğal ve kültürel varlıkların bir arada meydana getirdikleri görünüşdür. Peyzaj, çevre içinde yer alan çeşitli karakterdeki doğal ve kültürel elemanların bir arada meydana getirdikleri görünüşdür. Peyzaj, yeryüzünde ormanın, tarım alanının, yerleşim alanının kapsadığı görünümdür. Aynı zamanda peyzaj, gerek bireysel, gerekse toplum olarak insan ve doğa arasındaki karşılıklı etki sonucunda gelişen ve değişim gösteren bir kavramdır” (Megep, 2014: 3).

Peyzaj “doğa, insan, kültür gibi çevreye ilişkin tüm canlı ve cansız materyalleri ekolojik amaçlar doğrultusunda değerlendiren, çevreyi korumayı, doğayı insan yaşamına ve yaşam ortamlarına adapte etmeyi amaçlamıştır” (Yazgan, 2014: 30).Sürdürülebilir kalkınmışlık açısından peyzajın fonksiyonları önemlidir. Peyzaj faaliyetleri çevre ve insan arasındaki uyumun ve beraber var olabilmenin niteliklerini taşır. Bu noktada özellikle habitat, yani flora ve faunanın korunması, üretim kaynaklarının kullanımı noktasında bilimsel bilgidan azami faydalanma, insan ve doğa dengesinin korunması ayrıca çevre düzenlemesi

sürdürülebilir kalkınma açısından önemli göstergelerdir. Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli niteliklerinden ikisi kaynakların rasyonel ve verimli kullanımınıdır. Bu noktada peyzaj faaliyetleri kaynakların rasyonel kullanımı açısından önemli olgulardır.

Tablo 1: Peyzajın Fonksiyonları

Üretim	Ekolojik Düzenleme	Habitat	Bilgi
Bitki, Biyokütle, Besin, Hammadde, Genetik Kaynaklar, Tıbbi ve Süs Kaynakları	Hava Su ve Toprağın Temizlenmesi Korunması ve Yeniden Düzenlenmesi	Yabani Yaşayan Bitki ve Hayvan Türlerinin Üreme Beslenme Saklanma Alanlarının Sağlanarak Biyolojik Çeşitliliğin Korunması	İnsanın Çevreyle Olan İlişkilerinin Sağlanması; Rekreasyon Estetik Kültürel Ve Sanatsal Dinsel Ve Tarihsel Bilim ve Eğitim

(Güngöroğlu, 2014: 10)

Yukarıda belirtilen anlamda insanın özellikle kırsal alanlarda eyleme geçme sürecinde, sürdürülebilir bir biçimde kalkınma sağlaması için bilimsel ve uzmanlaşmış biçimde peyzaj faaliyetlerinde bulunması hem insan tabiat ilişkilerinde hem de tabiatın yani flora ve fauna arasında dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma süreci için gerekli bir durum olarak karşımıza çıkar. Bu tarz peyzaj faaliyetleri sürdürülebilir kalkınmanın yani gelişmişliğin bir göstergesidir.

Toplumsal cinsiyet anlamında kalkınmışlık olgusu önemli göstergelerden biridir. Gelişmemiş veya genel deyimle az gelişmiş kırsal topluluklarda cinsiyet ayrımcılığı oldukça fazla gözlenmektedir. Bu noktada özellikle doğuştan elde edilen statü ve prestij kavramları ortaya çıkar. Kalkınmamış kırsal topluluklarda statü ve prestij; 1. Aileye 2. Cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkar. Bu noktada özellikle kan bağına dayalı yani seçkin bir ailede doğmuş olmak başlı başına toplumsal platformda yüksek bir prestij ve statü sağlar. Genel geçer deyimle seçkin aile hem maddi hem de manevi anlamda yüksek bir prestij sağlar ki gelişmiş toplumlarda bile bu olgu kısmen günümüzde bile geçerlidir. Statü ve prestij noktasında cinsiyet olgusu ise özellikle erkek cinsiyeti üzerinde yoğunlaşarak bir fenomen haline gelir. Gelişmemiş kırsal topluluklarda erkek cinsiyetine kutsanmış ve yüksek bir statü ve prestij atfedilmiştir. kadın cinsiyeti ise istenmeyen ve düşük prestij göstergesi olarak

tanımlanabilmektedir. Kadın cinsiyeti kalkınmamış kırsal topluluklarda düşük itibar demektir. Bu olgu hem kız çocuğu olan aile hem de kız birey için geçerlidir. Kalkınmış kırsal topluluklarda ise statü ve prestij yine 1. Aile 2. Eğitim ve meslek olguları çerçevesinde şekillenir. Kalkınmış kırsal topluluklarda halen belirli özelliklerle, maddi anlamda fazla olanağa sahip ailede doğmuş olmak yüksek prestij ve statü göstergesidir. Ancak eğitim süreci kısmen de olsa cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmıştır. Eğitim sürecinde fırsat eşitliğinin sağlandığı kırsal topluluklarda kız ve erkek çocukların statü ve prestiji aldıkları eğitimin derecesine göre değişir. Eğitim süreci kız çocukların erkek çocuklarla kısmen de olsa eşit prestij ve statüye sahip olmalarını sağlamıştır. Bu anlamda toplumsal platformda cinsiyet olgusu büyük oranda önemini yitirir. Eğitim süreci sonrasında edinilen meslek sosyal anlamda statü ve prestijin temel göstergesi olmuştur. Kalkınmış kırsal topluluklarda eğitim ve öğretim süreci sonrasında sahip olunan meslek gerçek sosyal statü ve prestiji belirler hale gelmiştir (Parlaktuna, 2010: 1217-1230).

Siyasi anlamda kalkınmışlık olgusu ise özellikle bir siyaset yani yönetim biçimi ile ilişkilendirilebilir. Kırsal coğrafyalara kadar uzanan devlet gücü her şeyden önce demokratik bir rejimi benimsemiş olmalıdır. İdari ve yargı anlamında kırsal coğrafyalarda bürokratik açıdan gücünü hissettiren devlet aygıtı, vatandaşlarına yönetime katılma anlamında özgürce tercih yapabilecekleri bir karar alma sürecinin ortamını sağlamış olmalıdır. Bu noktada hukuki anlamda, din, dil, etnik köken ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin herkesin yasalar önünde eşit olduğu, kişisel hak ve hürriyetlerin korunduğu bir sosyal platform önemli bir gelişmişlik göstergesi olarak karşımıza çıkar. Özellikle mülkiyet ve can güvenliği gibi haklar, eğitim, sağlık vb. hizmetlerden özgürce yararlanma gibi haklar siyasi coğrafyanın gelişmişliğini gösteren önemli niteliklerdendir. Ayrıca siyasi anlamda gelişmiş siyasi coğrafyalarda bulunması gereken önemli bir nitelikte sivil toplumun varlığıdır. “Sivil toplum olgusu bir uygarlık, medeniyet, ulaşılmaması gereken bir ideal olarak sosyo-kültürel coğrafyalara yansımıştır. Sivil toplum ortak toplumsal tarihimiz açısından bir aşamayı temsil eder. Bu aşama salt toplumsal yaşamın bir üst basamağında yer alır ve her yönü ile de ideal bir sosyo-kültürel alanı tanımlar” (Demirel, 2013: 3).

“Tarihsel süreçte devlet, sivil toplum ilişkisini, iki farklı olgu olarak ele almak, iki olgununda varoluş süreci açısından tek bir kaynaktan beslendiğini yani insanlığın toplum aşamasına ulaşma süreci ile anlam kazandığını göz ardı etmemize neden olur. Ancak bu

dikotemik ayırım devlet ve toplum olgularının tarihselliğinin analizinde sağladığı pratik fayda açısından önemlidir. Pek çok sosyal analistler de söz konusu ayırımı kullanmaktadır. Egemenliğin paylaşımı noktasında devlet ve sivil toplum olgularını anlamlı bir biçimde analiz etmemize izin vermektedir”(Demirel, 2013: 42).Gelişmiş toplumlar ve toplulukların mensubu olduğu devlet her şeyden önce, baskıcı otoriter değildir. Bu anlamda egemenlik kavramı toplumsal uzlaşma ile çözülmüş bir olgu olarak karşımıza çıkar.

Tablo 2: Tarihsel Süreçte Egemenliğin Paylaşımı Noktasında Devlet Sivil Toplum İlişkisi

Zaman Boyutu	Devlet Olgusu	Sivil Toplum Olgusu	Egemenliğin Paylaşımı Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi
18.yy Sonu 19.yy Başları	Ulus devletin inşa süreci, sosyal alanın şekillendirilme süreci, tek aktör devlet	Siyasal toplum yani, devlet ve sivil toplum ayrımı başlangıcı	Egemenlik devlet tekelinde
19.yy ve 20.yy Süreci	Devletin sosyal alandaki tek şekillendirici aktörlüğünün kırılma süreci	Devlet ve sivil toplum arasında ayrımın keskinleşmesi	Sivil toplumun egemenlik taleplerine cevap alması
20.yy Sonu, 21.yy Başlangıcı	Devletin sosyal alandaki tek şekillendirici misyonunun ortadan kalkması	Sivil toplumun devlet karşısında başlı başına güç aktörü olması	Devlet ve sivil toplum arasında egemenlik sorununun uzlaşmayla çözülme süreci.

(Demirel, 2013: 42)

Bu noktada anlaşılması gereken sivil toplumun varlığının söz konusu edilebildiği siyasal yapılanmalarda, kırsal topluluklar dahil tüm sosyal bireyler ve gruplar, özgürce, örgütlenme hakkına sahiptirler ve sivil toplumun ön gördüğü anlamda demokratik bir siyasal rejim içerisinde tercihlerini özgürce ortaya koyabilmektedirler. Bir başka açıdan yasal olarak varlığını özgürce ortaya koyabilen sivil toplumun yer bulabildiği siyasi coğrafyalarda, kırsal

kalkınmışlık göstergesi olan, sendikalaşma ve kooperatifleşme faaliyetlerinin de özgürce yapılabildiği anlamına gelmektedir.

Eğitim anlamında; kalkınmışlık ve eğitim olgusu, gelişmişlik özellikleri açısından oldukça önemlidir. Önemi itibari ile hem geleneksel hem de modern dünyada oldukça önemli bir alan oluşturmuştur. Geleneksel ve modern dönemde çoğunlukla kent merkezli olarak ortaya çıkan eğitim ve öğretim kurumları sosyal yaşamı etkileyen pek çok olgudan biridir. Geleneksel dünyada tarihsel süreç içerisinde ortaçağlar boyunca kadim kitaplar tarafından şekillenmiş olan sosyal yaşam bir şekilde eğitimi de etkilemiş ve temel dinamiklerini belirlemiştir. Geleneksel dünyada ve günümüzde bile etkinliğini koruyan geleneksel eğitim ve öğretim, gücünü çoğunlukla kadim kitaplardan yani kutsal metinlerden alır. Geleneksel eğitim kurumu, kutsallık itibari ile kendisine göre şekillendirdiği eğitim kurumları oluşturmuştur. Geleneksel eğitim İslam dünyasında, cami ve medrese, Hristiyan dünyasında kilise, Yahudi dünyasında ise havra çevresinde şekillenmiştir. Geleneksel eğitim çok az oranda kadın cinsiyetine sahip öznelerdeki öğrenciye açık olmuştur. Geleneksel eğitimin tamamı neredeyse erkek cinsiyetine göre dizayn edilmiş ve şekillenmiştir. Çoğunlukla kent merkezli olan geleneksel eğitim süreci nüfusun tamamına cinsiyet ayırımı gözetmeksizin, ilim öğretmek gibi bir zorunluluk hissetmemiştir. İlim herkese değil ancak çoğunlukla seçilmiş erkek öğrencilere öğretilmeye ve aktarılmaya çalışılmıştır. Bu süreç yani erkek cinsiyet merkezli öğretim sürecinin aşılması Batı modernliğinin getirdiği yeniliklere bağlı olarak zaman içinde gerçekleşmiş ve bugünkü halini almıştır. Bu noktada Batıda ortaya çıkan laisizm anlayışı en önemli etkenlerden biri olmuştur. Laisizm ve getirdiği hukuksal düzenlemeler sonunda bugünkü birleştirilmiş karma yani erkek ve kız öğrencilerin aynı sınıfta eğitim ve öğretim görme fırsatı ortaya çıkmıştır. Geleneksel eğitim ve öğretim sürecini kamusal alandan çıkartan gelişmeler, özellikle kadın cinsiyetine sahip öznelerin, sosyal yani çoğunlukla kamusal alanda var olmalarının yolunu açmıştır. Geleneksel dünyada dar anlamda ve kişiye özel eğitim ve öğretim süreçleri modern dünyada cinsiyet ayırımı gözetmeksizin kamuya dönük bir süreç izlemiş ve eğitim ve öğretimin niteliklerini ve anlayışını değiştirmiştir. Bugün eğitim ve öğretim kurumlarının ağırlığı kent merkezlidir. Ancak temel eğitim noktasında kırsalda da ilköğretim kurumları okullar bulunmaktadır. Bu noktada kalkınmışlık anlamında kırsalda da uzanan eğitim ve öğretim faaliyetleri kalkınmışlık ve gelişmişliğin önemli göstergelerinden biridir. Bu noktada modern dünya kalkınmışlık anlamında özellikle karma

eğitim ve kız öğrencilerin eğitim ve öğretim süreçlerine katılma oranı noktasında bir nitelik belirler. Diğer bir ifadeyle, kız öğrencilerin eğitim ve öğretim sürecine özellikle kırsalda katılmaları kalkınmışlığın ya da gelişmişlik derecesini gösteren önemli bir niteliktir (Topcan, 2010: 28-68).

Kalkınmış ve gelişmiş dünyada kent merkezli olup fakat kırsala da uzanan eğitim ve öğretim sürecinin bazı öncelikleri uluslararası sözleşmelerle de aşağıdaki gibi belirtilmiştir;

1. Demografik anlamda, belirli yaş itibari ile kız ve erkek çocuklara yönelik temel eğitim.
2. Temel eğitimin ülkeden ülkeye farklılık gösterse de zorunlu tutulması.
3. Modern eğitimin cinsiyet ayrımı göstermemesi.
4. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması.
5. Eğitim ve öğretim sürecinin, herkes için engellenmemesi noktasında yasal düzenlemelerin yapılması.
6. Devletlerin en azından temel eğitim sürecini destekleyecek uygulamaları hayata geçirmek için önlemler alması.
7. Eğitim ve öğretimin, sosyo- ekonomik, politik, dini, kültürel alanlarda olduğu gibi, sosyal bütünleşme, sosyal etkileşimde değerlerin içselleştirilmesi ile ideal davranışların ya da kentli davranış örüntülerinin kazandırılması gibi belirli sosyal amaçları içermesi.
8. Eğitim ve öğretim sürecinin temel eğitim ve öğretim sonrası yüksek öğrenime ulaşacak bir biçimde şekillendirilmesi.

Sonuç

Kırsal hayat ve kalkınma ilişkisi ele alındığında birçok ilişki ve göstergeler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu göstergelerin bulunduğu siyasal coğrafyalar ve niteliklere göre şekillenerek, kırsal alana da uzanan kalkınmışlık ve gelişmişlik göstergesi birbirleriyle yoğun ilişkiler içerisinde olmaktadır.

Şu ana kadar kırsal alanı niteleyen belirli kalkınmışlık ve gelişmişlik göstergeleri ortaya konulmuştur. Şimdi buradan hareketle kalkınmışlık göstergeleri genel itibariyle aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Kırsalda alt yapı yatırımlarında yeterince faydalanmış olmak.
2. Kırsalda dış göç verme sürecinin durmuş olması veya göç alıyor olmak.
3. Kırsalda teknolojiyi üretim ve gündelik yaşama adapte etmiş olmak.
4. Kırsalda üretim ve değişim sürecinde para piyasasının mevcut olması.
5. Kırsalda sosyal çevrenin suç oranının oldukça düşük olması ve uzmanlaşmanın var olması.
6. Kırsal alanların ekolojik turizm kapsamında değerlendirilmesi.
7. Kırsal alanda eğitim ve öğretimin cinsiyet bazı daha eşit bir görünüme kavuşması.

Kırsal kalkınma olgusu günümüz itibariyle yerel gündemleri aşarak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu noktada her ülke kendi kırsalını kalkındırma noktasında farklı uygulamalar yapmaktadır. Zira bu noktada kırsalın bulunduğu kültürel ve coğrafi konum önemli bir nitelik olarak karşımıza çıkar. Bu anlam da kırsal kalkınma olgusu özellikle gelişmişlik düzeyi ile ülke ekonomilerinde önemli bir yer tuttuğu gerçeği artık göz ardı edilmemektedir. Kırsal alanın her anlamda kalkınmışlığı ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmışlığının da önemli göstergelerinden biridir. Bu noktada özellikle sürdürülebilir kalkınma olgusuna dikkat çekilmesi önemlidir. Zira iktisadi anlamda sürdürülebilirlik yalnızca bugünü değil yarınını da kapsayan gelişmiş kalkınmışlığı, sosyo-ekonomik düzeyi için oldukça önemli bir olgudur.

Kaynakça

- Aksu, C. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*, Güney Ege Kalkınma Ajansı.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 275-294.
- Bakker, J.I & Winson, A. (1993). *Rural Sociology*, Edited By Peter S. Li & B. Sing Bolaria, Toronto, Copp Clark Pitman Ltd.

- Demirel, N. (2013). *Tarih Kuram Sivil Toplum*, Ankara, Orient yayıncılık.
- Güngöroğlu, C. (2010). Fonksiyonel Ormancılık İçin Peyzaj Yaklaşımı, Bilimsel ve Politik Boyut, *Orman Amenajmanının Dünü, Bugünü ve Geleceği Çalıştayı Sonuç Bildirgesi ve Tebliğler*, 19-22 Nisan 2010, Antalya, S.148-163.
- Güven, H. S. (1992). Türkiye’de Kırsal Yerleşme Düzeninin Tarımsal Kooperatifçiliğin Gelişmesi Üzerindeki Etkileri, *Amme İdaresi Dergisi*, 25(1).
- Freshwater, David , (2000). *Three Papers on Rural Development*, Newyork, Basic Books.
- JICA, *Effective Approaches for Rural Development*, http://jicari.jica.go.jp/IFIC_and_JBICISudies/english/publications/reports/study/topical/spd/pdf/chapter4.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2014).
- Jongsan, C. (2013). Korea’s Cooperation in Agriculture and Rural Development in Cambodia–Comparison with approaches of the Japan International Cooperation, *Agency (JICA), Korean J. Intl. Agri*, 25(3): 231~239.
- Keleş, R. (1974). *Şehirleşmede Denge Sorunu*, İstanbul. Mimarlık Dergisi, 4(37).
- Li, Z. &Liu, X. (2009). Effects of Rural infrastructure, Development on Agricultural Producton Technical Efficiency: Evidence from the Data of Sceond National Agricultural Census of China, *AECIA, China*, pp. 16-22.
- Masca, M. (2009). Sürdürülebilir Kalkınma: Kalkınma ve Doğa arasında Denge Arayışları, *Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog*.
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (6:1).
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217 – 1230.
- Pretson, s. &Dondalson, P. (1986). Population Growth And Economic Development: A Discussion of Eight Major Relationships That Link Demographic Patternsand Economic Processes, *Asia-Pacific Population Journal*, 1(2).

Şirin, H. D. (2014). Ailelerde Sosyo-Demografik-Ekonomik Değişkenlerin Aile Yaşam Kalitesine Etkileri, *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 2 (1), 31-46.

T.C Kalkınma Bakanlığı, *Sürdürülebilir Kalkınma*,
<http://www.surdurulebilir.kalkinma.gov.tr/Rio+20.portal> (Erişim tarihi: 02.01.2014)

T.C Milli Eğitim Bakanlığı, Megep, *Bahçecilik*,
http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/bahcecilik/moduller/bahce_duze_nleme_peyzaj.pdf (Erişim Tarihi 08.01.2014).

Tıraş, H. H. (2012). *Sürdürülebilir Kalkınma Ve Çevre: Teorik Bir İnceleme*, KSÜ İİBF Dergisi, 2(2).

Topcan, Özlem, (2010). Yahudilik Ve Hıristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet (Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış), (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.

Uslu, Aysel, (2011). *Çevre nedir?*, Ed. M. E. Yazgan, Peyzaj, Çevre ve Tarım, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2282

Yavilioğlu, Cengiz , (2002). Kalkınmanın Anlam bilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1).

Yazgan, E. M. (2011). *Peyzaj Nedir?*, Ed. M. E. Yazgan, Peyzaj, Çevre ve Tarım, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2282